

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Глійчук Л.В.

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ЗАКАРПАТТІ (1919–1939 рр.)

У статті розкривається питання розвитку теорії і практики організації природоохоронної діяльності молодших школярів у школах Закарпаття у міжвоєнний період. Автором досліджено вплив природоохоронної роботи на виховання у дітей свідомого ставлення до природи рідного краю, розширення знань учнів про природне середовище та його охорону, формування у них екологічної культури.

Ключові слова: охорона природи, природоохоронна діяльність, екологічна культура, природоохоронне виховання.

Складна екологічна ситуація сьогодення, комплексний характер екологічних проблем вимагають гармонізації відносин між суспільством і природою, утвердження у суспільній та індивідуальній свідомості кожної особистості активно-діяльнісного, свідомого ставлення до навколишнього природного середовища завдяки цілеспрямованому екологічному вихованню та навчанню підростаючого покоління. Тому, в умовах гуманізації, демократизації та духовного розвитку суспільства, зростає роль загальноосвітньої школи у формуванні екологічної культури учнів, оволодінні ними цілеспрямованими знаннями про природне середовище, вихованні відповідального та бережливого ставлення до природи рідного краю, підготовці молодого покоління до природоохоронної діяльності, у процесі якої формується прагнення особистості до активної праці, спрямованої на охорону та покращення навколишнього середовища, оволодіння нею практичними вміннями і навичками раціонального природокористування.

Значна частина сучасних психолого-педагогічних досліджень присвячена питанням екологічної освіти і виховання школярів, формування у них екологічної культури (А. С. Волкова, А. М. Галєєва, А. Н. Захлебний, І. Д. Зверєв, П. Р. Ігнатенко, Н. В. Лисенко, Д. І. Мельник, Р. А. Науменко, А. А. Плешаков, З. П. Плохій, О. Л. Пруцакова, Г. П. Пустовіт, Н. А. Пустовіт, Л. П. Салєєва, І. Т. Суравегіна, Г. С. Тарасенко, Т. І. Тарасова, Л. О. Чистякова).

Проблема підготовки учнів до природоохоронної діяльності, формування у них практичних умінь та навичок охорони природних

об'єктів також знайшла обґрунтування у наукових працях багатьох педагогів сучасності (М. М. Вересов, І. Я. Габев, В. Г. Грецова, М. Б. Дуденко, П. В. Иванов, Б. Г. Іоганзен, І. В. Лебедь, М. С. Матрусов, А. П. Момотова, Н. О. Риков, Л. А. Родова, Д. Л. Сергієнко, Є. І. Сявавко). Однак потребує детальнішого вивчення досвід організації природоохоронної діяльності молодших школярів.

Тому метою даної статті є висвітлення питання розвитку теорії і практики організації та проведення природоохоронної роботи в Закарпатті у міжвоєнну добу, її вплив на виховання в учнів народної школи свідомого ставлення до природи рідного краю, любові до неї, розширення і поглиблення знань дітей про навколишнє природне середовище та його збереження, усвідомлення необхідності їх участі у його охороні, формування у них екологічної культури.

Школа Закарпаття міжвоєнного періоду була спрямована на розвиток інтелектуальних здібностей школярів, виховання молодого покоління для культурних і моральних цілей суспільства. Вона була покликана “выкорыстати кождый підходячий случай для ублагороднення чувств” дітей, де важлива роль належала природі рідного краю, повинна була “в учениках будити и плекати порозуміння про природні красы” [2, 4].

Вплив природи на морально–духовний, інтелектуальний розвиток молодших школярів та необхідність виховання у них відповідального та бережливого ставлення до навколишнього природного середовища, участь їх у природоохоронній діяльності підтверджується численними розпорядженнями Міністерства шкільництва і народної освіти ЧСР. Зокрема, як зазначалося в “Урядовому віснику шкільного відділу цивільної управи Підкарпатської Русі”, згідно з розпорядженням від 30.10.1929 р. (чис. 75.662–III), вчителі, дирекції та управи шкіл повинні були проводити просвітницьку та практичну роботу з учнями народних шкіл щодо охорони природи рідного краю, а власне сприяти оволодінню молодшими школярами знаннями про охорону звірів та птахів, формуванню практичних умінь і навичок стосовно їх збереження. У розпорядженні наголошувалося, що охорона природи є “дуже добрим виховуючим средством...”. Є вона моральною повинністю кожної одиниці і “требованєм кождої культурно–поступової держави” [9, 140]. Дирекціям і управам шкіл “припоминаєся” і даються практичні поради щодо охорони звірів та птахів, а саме: не тільки не шкодити звірям, а кормити і прикормлювати їх; не вирубувати кущі, які дають птахам поживу і захист; у “шкільных загородах” (повинні були бути при кожній

школі) і поза їх межами поставити “кормильницю” для птахів. Така діяльність молодших школярів мала не тільки важливе практичне значення, але й, як зазначалося в обіжнику від 03.04.1929 р. (чис. 36.980–III) про охорону співучих і “хосенних” птахів, впливала на “ліпші чувства шкільної молодежи”, а значить приводила її до “порозуміння красоти и гармонії в природі ...” [6, 113].

Великого значення з питань охорони природи рідного краю у Закарпатті надавалося також і охороні рослин. Так, у заявленні Міністерства шкільництва і народної освіти (1933 р.) було вказано, щоб у всіх школах відповідним способом заговорити “о значіню дерев и квітів, заложуваню загород, засаджованю пустых місст деревами а разом о забороненю нищення и пустошення дерев, благородных корчів и квітов” [7, 68].

Варто зазначити, що у народних школах Закарпаття міжвоєнної доби найпростіші відомості з науки про природу учні молодшого шкільного віку отримували вже в перших двох роках навчання завдяки бесідам, в наступних річниках поряд з бесідами їх круг знань поглиблювався також із читанки. Крім загальних відомостей про навколишнє природне середовище, важливим, як вказувалося вище, було навчити дитину охороняти природу, розуміти її, бережливо ставитись до об'єктів природи. Це підтверджують “Учебні основи для руських народних шкіл Подкарпатської Руси” (розпорядження від 22.10.1923 р., чис. 25.846), де зазначалось, що у всіх відділах “треба научати дітей якій хосен або шкоду маємо з поодиноких звірят або ростин... Треба их заохочувати, чтобы цїнили и сокотили природні памятки, взагалі предметы окрасы отчины” [10, 207].

Дана робота вчителів, дирекцій та управ шкіл, що мала навчальне, виховне та практичне навантаження контролювалась шкільним рефератом, якому шкільні інспекторати про способи і результати проведення “принціпа” охорони звірів і птахів у народних школах, організацію практичної роботи учнів у “шкільних загородах” повинні були подавати “справозданя” в інспекційних звітах [9, 141].

Як бачимо, важливим завданням народної школи Закарпаття міжвоєнного періоду було оволодіння молодшими школярами знаннями про природу та її охорону, усвідомлення ними необхідності охорони тварин і рослин, які “приносять чоловіку всесторонній хосен” [8, 109], що ставало основою для виховання у підростаючого покоління любові до навколишнього природного середовища, відповідального та бережливого ставлення до нього, а звідси формування у дітей практичних умінь і навичок його охорони, участь їх у природоохоронній діяльності. Про це наголошувалось і на

пленарних засіданнях Крайової вчительської конференції в Ужгороді й окружних вчительських конференціях. Зокрема на III окружній учительській конференції Іршаво–Довжанського шкільного округу, яка відбулася 20 вересня 1923 р. було вказано, що одне із завдань народної школи полягає в тому, щоб “дѣти научилися любити природу и знати єю. Чтобы научилися сокотити, а не убивати невиннѣ звѣрята, потята и т.д.” [11, 114]. Адже любов до навколишнього середовища, бережливе ставлення до нього, турбота про живі організми розвиває позитивні риси характеру, формує гуманні почуття молодших школярів.

У шкільництві Закарпаття міжвоєнної доби важливе освітньо–виховне та практичне значення мали шкільні загороди, які, як зазначалося вище, повинні були бути при кожній народній школі. Це підтверджується розпорядженням Міністерства шкільництва і народної освіти від 09.04.1937 р. (чис. 15.553–I) про шкільні загороди, який набув чинності від 1 червня 1937 р. [14, 4]. Даний документ вміщував поняття, завдання й значення шкільної загороди, її закладання і упорядкування, вживання, висновки. Згідно розпорядження шкільна загорода повинна була мати: “а) квітник і ботанічну, б) для зеленини, в) овочеву частину” [5, 8]. Тут зазначалося, що шкільна загорода є важливим засобом навчання молодших школярів, оволодіння ними знаннями про рідну природу, підкреслювався її виховний вплив на дітей.

Про значення шкільних загород для виховання в учнів народних шкіл любові до навколишнього середовища, бережливого і відповідального ставлення до нього, а звідси формування у молодших школярів потреби в їх участі у природоохоронній діяльності знаходимо і у статті “Выхова любви до прыроды”, де, як наголошував автор, “найлучше було бы призвычаювати дѣтей к любви до природы..., де дѣти бы самѣ плекали овочевѣ дерева, квѣты и под. Удоставѣрили бы ся, що якоѣ працѣ потребує овочеве дерево доки хосен принесе” [1, 91]. З цією метою Міністерство шкільництва і народної освіти наказувало і заклиало управи шкіл і учительство, щоб “жертвовали итерес и практичноѣ уваги плеканю и заупованю овочевых дерев и корчѣв до шкѣльных загород и для цѣлоѣ околицѣ” [3, 130].

Разом з тим шкільні інспекторати про наявність та організацію практичної роботи учнів у “шкѣльных загородах” повинні були подавати шкільному реферату інспекційні звіти. Підтвердженням цьому є звіт шкільному інспекторату вчителя державної народної школи в Раковому Івана Крайника, де, на основі циркуляра від

7.12.1921 р. (ч. 2071) про взірцеві господарства при народних школах, зазначалося, “при школѣ есть загорода, дарована селомъ Раково для веденя т.з. “школы деревъ” [12, 27].

Шкільний відділ цивільної управи Підкарпатської Русі вів облік шкільних ділянок і фруктових садів. Так, шкільний референт наказував шкільним інспекторам і управителям шкіл “виповнити” виказ від 27.09.1922 р. (чис. 18955 /22) про шкільні городи і “школки” дерев, в якому зазначалося:

1. Школа в ..... має шкільний город .... м³.
- а) чи город призначений для учителя, чи для шкільних дітей;
- б) який великий в м³ город для учителя (для дітей)?
2. Чи шкільний город огорожений?
3. Чи шкільний город і “школка” дерев засаджені деревами?
4. Чи має школа овочеву “школку” за межами шкільної будови і як загороджену?
5. Які види овочевих дерев “плекаєся” і в якій кількості?
6. Чи “задержовано” шкільних дітей до праці в шкільному городі або в “школці” дерев в 1922 шкільному році, в якому часі і яким способом?
7. Чи школа має потрібні “городничі” засоби?
8. Де нема ані шкільного городу, ані “школки” дерев чи там громада хоче подарувати місце на город і яке велике в м³?
9. Що стоїть на перешкоді, щоб город і “школка” розвивалися? [13, 4].

Як бачимо, питанню влаштування загород на території народних шкіл Закарпаття і обов’язкового залучення школярів до посильної праці на шкільних ділянках надавалося великого значення. Адже практична діяльність учнів на пришкільній ділянці організовувалась для того, щоб вони отримували необхідні знання, уміння і навички колективної та індивідуальної праці, щоб кожна дитина могла проявити свої сили і здібності, набути досвід і втілити його на практиці.

Цікавим з точки зору нашого дослідження є досвід організації та проведення практичної роботи дітей у шкільному городі вчителем народної школи Я. Івантишиним. Шкільний город було розділено на такі частини: яринний город, квітник, поле, відділ садівничий. Кожній дитині було відведено грядку, яку вона повинна була засадити чи засіяти і доглядати. Перед кожною грядкою була табличка з іменем учня. На своїх грядках школярі садили й сіяли різну ярину (салату, редьку, цибулю, моркву, петрушку, огірки, кріп, стручкові рослини), мак, садили картоплю, сіяли всіляке збіжжя й квіти. Засаджували діти

також і зернята різних видів слив, яблук, грушок і т.д. Все це сприяло як вихованню у молодших школярів бережливого ставлення до природи, так і вихованню любові до праці. Як зазначав вчитель, “мило було глянути, як кожного дня кожна дитина знайшла собі все декільки хвилин чи перед наукою, чи підчас павзи, щоб подивитися на свою грядочку, виполоти бур’ян чи підолляти...” [4, 5]. Крім того, згідно розпорядження від 22.10.1923 р. (чис. 25.846), Шкільний відділ цивільної управи Підкарпатської Русі наказував поставити у шкільних загородах або у іншому “догодном” місці таблиці з коротко зібраними поясненнями, які б заохочували шкільну молодь до “охорони позиточных а гублення шкодливых звґрят” [10, 207]. Можемо говорити про те, що, у процесі суспільно корисної праці у шкільному городі та у садах в учнів закріплювалися знання з науки про природу, накопичувався досвід практичної діяльності у навколишньому природному середовищі, формувалися необхідні орієнтири щодо збереження і покращення природи рідного краю, примноження її багатств.

Праця на пришкільній ділянці не тільки сприяла оволодінню та розширенню молодшими школярами знаннями про взаємозв’язок людини і навколишнього середовища, “підпомагала” науку природи, переконанню учнів в необхідності їх участі в охороні природи, пізнанню “який хосен може мати чоловік із добре управленого города і то не тільки матеріяльний, але й моральний” [4, 6], але й пробуджувала в учнів любов до природи, “ублагороднювала” дитяче серце. Адже “діти наглядно пізнали, як багато треба праці вложити, щоб виплекати ростинку, отже дивляться тепер на неї іншими очима. Закорінюється в малому дитячому серці великий клич: не губи, не ушкоджуй природу!” [4, 6]. Як бачимо, у процесі суспільно корисної праці, яка відображає морально–етичні норми, естетичні почуття, розуміння наукових основ охорони природи, в учнів народної школи Закарпаття закріплювалися переконання та формувалися вміння і навички щодо охорони природних об’єктів.

Отже, основними видами природоохоронної роботи учнів народної школи Закарпаття у міжвоєнну добу були: годівля звірів та птахів, вироблення “кормильниць” для птахів, збирання корму для тварин, засаджування пришкільних ділянок овочевими та фруктовими рослинами та догляд за ними, вирощування на території школи та поза її межами квітів, боротьба з шкідниками сільського господарства.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що організація природоохоронної діяльності у Закарпатті в міжвоєнний період передбачала закріплення і поглиблення знань молодших школярів про

навколишнє природне середовище та його охорону, виховання любові до природи, бережливого і відповідального ставлення до неї, формування практичних умінь та навичок збереження та покращення природи рідного краю. В умовах формування всебічно розвиненої особистості, виховання молодого покоління для духовно–моральних та культурних цілей суспільства організація природоохоронної діяльності молодших школярів є актуальною і в сучасній загальноосвітній школі.

Література:

1. Деак И. Выхова любви до природы //Учитель. – 1930. – Ч. 5–6. – С. 90–93.
2. Дефинитивні нормальні учебні основи для народних (початкових) шкіл (розпорядження з дня 10. юлія 1933, чис. 67.311 /33–I). – Ужгород: Книгопечатня “Свобода”, 1934. – 98с.
3. Закупованя овочевых дерев до шкільных загород //Урядовий вїстник шкільного реферату краєвого уряду Подкарпатської Русі. – 1933. – Ч. 8–9. – С. 129–130.
4. Івантишин Я. Самоуправа учеників у народній школі в Дунковиці //Наша школа. – 1937. – Ч. 8–9. – С. 3–8.
5. Карбованець М. Про шкільні загороди //Наша школа. – 1938. – Ч. 4. – С. 7–9.
6. Обїжник з дня 3. апрїля 1929, чис. 36.980–III, о охоронї спївучих и хосенных птиц //Урядовий вїстник шкільного оддїла цивильної управи Подкарпатської Русі. – 1929. – Ч. 5–6. – С. 113.
7. Охорона дерев //Урядовий вїстник шкільного реферату краєвого уряду Подкарпатської Русі. – 1933. – Ч. 5. – С. 68–69.
8. Охорона звїрят, торжество межинародного дня 4. октобра //Урядовий вїстник шкільного реферату краєвого уряду Подкарпатської Русі. – 1933. – Ч. 7. – С. 108–109.
9. Розпорядження з дня 30. октобра 1929, чис. 75.662–III, о охоронї звїрят и птиц //Урядовий вїстник шкільного оддїла цивильної управи Подкарпатської Русі. – 1929. – Ч. 8. – С. 140–141.
10. Учебні основи для руських народних шкіл Подкарпатської Русі (розпорядження з дня 22. октобра 1923, ч. 25.846) //Урядовий вїстник шкільного оддїла цивильної управи Подкарпатської Русі. – 1923. – Ч. 9–10. – С. 196–223.
11. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 2, Спр. 343. Протоколи пленарного засідання Крайової вчительської конференції в Ужгороді й окружних вчительських конференцій, тексти доповідей (1921–1928). – 181арк.
12. ДАЗО. – Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 7, Спр. 60. Переписка з дирекціями шкіл про стан підсобних господарств шкіл (1921–1923). – 68арк.
13. ДАЗО. – Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 9, Спр. 99. Циркуляр Шкільного відділу про облік шкільних ділянок і фруктових садків (1922). – 4арк.

14. ДАЗО. – Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 9, Спр. 667. Інструкція і циркуляри Крайового управління і Реферату освіти про порядок користування шкільними садками, відновлення сільських овочевих школок, використання учнів на сільськогосподарських роботах (1937–1938). – 13арк.

Червонецький В.В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНІСНОГО КОМПОНЕНТУ ЗМІСТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ШКОЛАХ КРАЇН ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО РЕГІОНУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

У статті розглядаються і аналізуються структурні елементи діяльнісного компоненту змісту екологічної освіти, характеризуються їх функції в опануванні школярами досвіду розв'язання екологічних проблем у процесі навчання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Діяльність відіграє важливу роль у формуванні особистості. У процесі діяльності формуються відповідні нахили, здібності та якості характеру, закріплюються набуті знання. Діяльність школярів сприяє вихованню в них творчої активності і громадянської позиції. Вона, – відмічає С. Карпенчук, –“подібно гвинтовому стрижню, приводить у відповідний рух всі підсистеми виховання: комплекс виховних цілей, спільність людей, що їх реалізують, внутрішньоколективні відносини, що складаються між учасниками цієї діяльності, форми й методи виховання, а також ту частину навколишнього середовища, яка охоплена школою для реалізації цілей” [5, с.135].

В екологічній освіті діяльнісний компонент посідає одне із провідних місць, оскільки саме в процесі апробації набутих знань учні опановують уміння і навички природозахисного характеру. Діяльнісний компонент змісту екологічної освіти педагоги країн євроатлантичного регіону розглядають як важливий фактор стимулювання творчої активності учнів. У процесі навчальної діяльності учні вчаться розв'язувати екологічні завдання, знаходити адекватні рішення в проблемних ситуаціях, досліджувати процеси і явища, що відбуваються в навколишньому середовищі під впливом людини, надавати пропозиції і докладати конкретних зусиль з поліпшення природного довкілля. Проте в педагогічній літературі як вітчизняній, так і зарубіжній цей аспект змісту екологічної освіти висвітлено недостатньо, що зумовило актуальність теми статті.